

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Democratie, deugden, docentschap: de docent als gids in de democratie

Wiersma, J.K.C.

Citation

Wiersma, J. K. C. (2023, November 8). *Democratie, deugden, docentschap: de docent als gids in de democratie*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3656180>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3656180>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

HOOFDSTUK 4

De democratische mens als Ortega y Gasset's massamens

José Ortega y Gasset's analyse van de massamens sluit naadloos aan bij die van Plato en Tocqueville. Ortega y Gasset ziet ook een duidelijk verband tussen de democratie als staatsvorm en welke invloed de democratie heeft op de levens van mensen. De massamens wordt niet alleen gekenmerkt door vluchtigheid, maar veeleer door oppervlakkigheid en middelmatigheid. Ortega y Gasset ziet ook iets anders: de massamens is onbescheiden, aangezien hij zonder de vereiste kwaliteiten *wel* publieke verantwoordelijkheden op zich wil nemen.

4.1. *Democratie als doorgeschooten gelijkheidsdenken*

Met de bespreking van Ortega y Gasset verschuift het toneel van Amerika naar Europa, van de negentiende naar het begin van de twintigste eeuw. Net als Plato en Tocqueville zag Ortega y Gasset dat de opkomst van een nieuwe manier van denken een nieuw menstype heeft doen ontstaan. In zijn beschrijving hiervan is Ortega y Gasset niet even bedwaard en afstandelijk als Tocqueville. Op een veel scherpere toon zet hij de negatieve aspecten uiteen die gepaard gaan met de opkomst van dit menstype. Dit begint al door de naam die hij eraan geeft: de massamens.³ Wie deze massamens is, wordt duidelijk in dit hoofdstuk.

In een essay genaamd "Democracia morbosa", dat geen onderdeel is van het hoofdwerk *La rebelión de las masas*,⁹⁶ stelt Ortega y Gasset ook dat de aanwezigheid van een democratisch bestel niet alleen de inrichting en de regels van het politieke systeem bepaalt, maar dat zij ook op verregaande wijze de gevoelens van mensen beïnvloedt. Tegen deze achtergrond kan hij ook het volgende schrijven:

Democratie op zich, zuiver als vaststelling van een politiek recht, is een groot goed. Maar een te ver doorgevoerde of ontaarde democratie, democratie in religie en kunst, democratie in het denken en de omgangsvormen, democratie in gevoelens en gewoonten, dat is de gevaarlijkste ziekte die een samenleving kan treffen.⁹⁷

Met 'politek recht' bedoelt Ortega y Gasset in de eerste plaats dat de democratie gekenmerkt wordt door de gelijkheid voor de wet voor alle burgers. Deze juicht hij toe. Gelijkheidsdenken dat zich echter tevens manifesteert in domeinen zoals religie en kunst is funest. Religie draait bij uitstek om de ongelijke verhouding tussen God en de mens. Hetzelfde geldt voor de kunst: in iedere cultuur is er altijd een zeer klein gezelschap dat het talent bezit om in kunst iets verhevens uit te drukken dat voor de gewone mens in handeling en aanschouwing vaak moeilijker te bereiken is. Het miskennen van deze verticaliteit staat gelijk aan het miskennen van de essentie van deze domeinen. Voor ons is vooral van belang dat Ortega y Gasset in dit citaat wijst op het effect van de democratie op de algemene gevoelens en gewoontes. Democratische gevoelens en gewoontes maken de samenleving kennelijk ziek. Wat bedoelt Ortega y Gasset hiermee? In "Democracia morbosa" schrijft hij:

³ In de titel staat weliswaar het meervoud *las masas*, dat vertaler Diederik Boomsma weergeeft in het enkelvoud. Ik volg zijn vertaling, omdat in 'de massamens' voldoende doorklinkt dat het gaat om het collectief gebruik van het *substantivum*. In zijn toelichting bespreekt Boomsma zelf waarom 'massamens' een accurater vertaling is dan 'horden', dat de vertaling was in voorgaande edities. Zie: Ortega y Gasset, J. (2016), pp. 26-27.

De doorgeschoten democraat is zich evenwel gaan vereenzelvigen met het proletariaat uit sympathie voor zijn platvloerse taalgebruik en zijn onbehouwen doen en laten. (...) Tijdens mijn leven heb ik gezien hoe laag-bij-de-grondse manieren de hogere maatschappelijke klassen hebben veroverd. (...) [I]edere opgefokte toepassing van het democratische gelijkheidsideaal op een domein dat zich buiten de politiek bevindt, leidt uiteindelijk tot een onzalige verplating van de hele samenleving.⁹⁸

Een *democrata* die radicaal gelooft in gelijkheid en niet als uitgangspunt neemt dat een ander meer respect zou verdienen dan hijzelf, zal zich moeilijker kunnen vereenzelvigen met fatsoensnormen die veelal gebaseerd zijn op een hiërarchische manier van denken. Zo kennen veel talen een beleefdheidsvorm die gebruikt wordt voor mensen aan wie we respect wensen te tonen. Ik ken mensen, die veel ouder zijn en in het leven veel meer bereikt hebben dan ik, die erop staan dat men hen tutoyeert.⁹⁹ Zo kom ik in mijn onderwijsprogramma's een niet gering aantal hoogleraren, senatoren en topbestuurders tegen die het zeer onaangenaam vinden dat jongeren van vijftien hen voutsvoyeren. Een hieraan verwant fenomeen is dat bepaalde publieke ruimtes van oudsher plekken waren waar platvloersheid en laag-bij-de-grondse manieren werden gemeden. Men diende zich goed te kleden, voordat men naar theater, de kerk of het parlement ging. Zo komt men nog steeds de Italiaanse senaat, het *Palazzo Madama*, niet binnen zonder formele kleding. Geen das, dan kan een man dit instituut niet bezoeken. Het taalgebruik op zulke plekken was doorgaans ook van een beschaafder niveau dan het taalgebruik op de markt, straat en in de huiskamer. Wanneer mensen tegenwoordig spreken over de 'verruwing' van het publieke debat, verwijst men naar het feit dat die niveaus naar elkaar toe zijn getrokken. Talloze voorbeelden, waarvan talrijke compilaties op YouTube zijn te vinden, laten zien dat de cultuur in het Nederlandse parlement zeker niet buiten schot is gebleven.

4.2. De middelmatige mens als democratische mens

Ortega y Gasset beperkt zich echter niet tot een nostalgische klaagzang. In zijn boek *La rebelión de las masas* komt hij met een verfijnde analyse van de manier waarop de democratie de samenleving heeft hervormd. Ortega y Gasset's these is dat de opkomst van de massamens hierin de grootste rol heeft gespeeld:

Er is iets gaande in Europa wat, hoe dan ook, van beslissende invloed is op het maatschappelijk leven van onze tijd. Dat is de toenemende greep op de macht van de massamens. Aangezien deze mens niet bij machte is om zijn eigen leven richting te geven, laat staan de samenleving te leiden, moeten we ervan uitgaan dat Europa momenteel de zwaarste crisis doormaakt die volkeren, landen en beschavingen kan treffen. (...) Deze crisis heet: de opstand van de massamens.¹⁰⁰

Dit citaat uit de openingsalinea van het boek roept meteen de vraag op wie die massamens is. Ortega y Gasset stelt allereerst dat dit fenomeen zich niet alleen beperkt tot de politiek maar in alle domeinen van het leven aanwezig is, in het bijzonder "het intellectuele, morele, economische en religieuze leven".¹⁰¹ Het belangrijkste kenmerk is hier de kenschets van de 'mens die niet bij machte is zijn eigen leven richting te geven', wat erg lijkt op het beeld van Plato's democratische mens. Deze mens doet elke dag wat anders, en doet dat zonder plan, zonder vaste richting. Het feit dat er mensen zijn die niet bij machte zijn hun eigen leven richting te geven is niet het primaire probleem voor Ortega y Gasset. In het feit dat deze mensen plaatsnemen op de posities, waarin verwacht wordt dat ze een samenleving kunnen leiden, schuilt voor hem de problematiek van de opkomst van de massamens.

Voordat we de analyse van de massamens voortzetten, is het verstandig om een veelvoorkomend misverstand uit de weg te ruimen - een misverstand waarmee Ortega y Gasset zelf ook te maken had:

Onder het begrip 'massa' moet men niet in de eerste plaats de 'arbeidersmassa' verstaan. Massa is de 'gemiddelde mens'. Aldus verandert wat louter kwantiteit was - de menigte - in een bepaalde hoedanigheid: het gaat om de doorsneekwaliteit, het gemiddelde, het grijze, de mens die niet van andere mensen te onderscheiden is en niet anders wil zijn dan standaard, exemplarisch voor de soort.¹⁰²

Achter deze bewering schuilt het volgende sociologische schema:

De samenleving is altijd een dynamische eenheid van twee factoren: selecte minderheden en de massa. De minderheden bestaan uit individuen of groepen van individuen die zich onderscheiden op grond van hun speciale kwaliteiten. De uniforme massa bestaat uit mensen die geen bijzondere kwaliteiten hebben.¹⁰³

Ortega y Gasset's onderscheid is dus niet gebaseerd op een scheiding tussen een bestaande politieke elite en het gewone volk, of rijke succesvolle lieden tegenover de arme meute. Integendeel, de belangrijkste parameter die bepaalt of iemand tot een selecte minderheid behoort is of deze persoon over 'bijzondere kwaliteiten' beschikt. Deze 'bijzondere kwaliteiten' zijn zeker niet per definitie te vinden bij de hogere klassen. Zo schrijft hij bijvoorbeeld dat de intellectuelen niet zelden "figuren zonder kwaliteit", zijn, "ongekwalificeerd, die op grond van hun mentale gesteldheid in feite ongeschikt zijn voor dergelijke rol".¹⁰⁴ Dit gebrek aan kwaliteit ziet hij ook bij de adel en in dezelfde alinea schrijft hij dat men "onder de arbeiders, die voorheen typerend waren voor wat wij 'massa' noemden, niet zelden voortreffelijke, door zelfdiscipline gestaalde karakters" vindt.¹⁰⁵ Een arbeider van deze snit behoort in het schema van Ortega y Gasset tot een selecte minderheid, omdat hij bijzondere kwaliteiten bezit.

In ieder domein van de samenleving is er dus altijd een kleine minderheid met uitzonderlijke kwaliteiten en een meerderheid die deze kwaliteit in mindere mate bezit. Ik heb in colleges over deze tekst gemerkt dat het expliciteren van een dergelijk onderscheid veel mensen tegen de borst stuit.^a Er volgen vaak tegenwerpingen. Een van de verweren is dat iedereen over bepaalde talenten beschikt: de ene persoon kan goed schilderen, de andere goed voetballen. Zo heeft iedereen zijn eigen kwaliteiten en om die reden is iedereen gelijk. Een andere reactie op Ortega y Gasset's schema is dat onderscheid maken op basis van kwaliteiten vaak gebaseerd is op willekeur en om die reden onnodig polariserend is. Er ontstaat dan een groep van 'goeden' en 'slechten', 'hogen' en 'lagen'. Dit is zeer onwenselijk, in het bijzonder voor de 'slechten' en 'lagen', want een gevoel van minderwaardigheid ligt dan op de loer. Hierdoor komt het voor dat op de kleuterschool *alle* tekeningen *even* mooi zijn en dat iedereen de gouden medaille krijgt bij een kleurwedstrijd.

Als we onze blik verplaatsen naar de sport is het duidelijk dat er in iedere sport sprake is van een selecte minderheid die de top bereikt louter wegens bijzondere kwaliteiten, waaronder ik dan bijvoorbeeld talent en doorzettingsvermogen versta, en een grote massa die dat niet bereikt. De Olympische Spelen zijn een goed

^a Hiervan was Ortega y Gasset, J. (2016), p. 70, zich ook bewust: "Gaat het over 'selecte minderheden', dan maken wie daar niet toe behoren er gewoonlijk een karikatuur van; men wil niet snappen dat selecte, voortreffelijke mensen geen arrogante kwallen zijn die zich beter wanen dan wie ook, maar juist mensen die hogere eisen aan zichzelf stellen dan gemiddeld - ook al lukt het ze niet altijd om daaraan te voldoen. Eén ding staat vast: het meest radicale onderscheid dat men bij de menselijke soort kan maken, is het onderscheid tussen twee schepsels: degenen die hoge eisen stellen aan zichzelf, met alle moeilijkheden en verplichtingen van dien, en anderzijds degenen die niets speciaals van zichzelf vragen, voor wie het leven zijn onveranderlijke gangetje gaat zonder dat zijzelf daaraan specifieke vorm geven, zonder poging boven zichzelf uit te stijgen, en die zich liever op de grote stroom laten meedrijven".

voorbeeld. Dit domein is gevrijwaard gebleven van het gelijkheidsdenken. Stellen dat een dergelijk onderscheid aanwezig zou zijn in de kunst is controversiëler, evenals het intellectuele leven en de politiek. Het lijkt erop dat we eerder geloven dat een ieder een intellectueel, kunstenaar of politicus kan zijn op hoog niveau dan dat een ieder excellent kan zijn in de sport. Ortega y Gasset deelt dit oordeel niet en stelt dat het schema selecte minderheid-massa het weefsel van elk domein van de samenleving bepaalt:

Van mij is bekend dat ik een radicaal aristocratische interpretatie van de geschiedenis heb. Die is radicaal, omdat ik nooit beweerd heb dat menselijke samenlevingen aristocratisch *moeten* zijn. Ik ga een stap verder: ik beweer en geloof iedere dag met meer overtuiging dat een menselijke samenleving aristocratisch *is*, of ze dat nou wil of niet. Dat behoort tot haar essentie, en zelfs zozeer dat er alleen sprake is van een samenleving is voor zover die aristocratisch is, en dat zij ophoudt een samenleving te zijn als ze haar aristocratisch karakter zou verliezen.¹⁰⁶

Met de laatste zin bedoelt Ortega y Gasset dat een samenleving ten ondergaat, wanneer niet de ware selecte minderheid aan het roer staat, wanneer niet de mensen met bijzondere kwaliteiten de samenleving leiden. Een miskennis van het essentieel aristocratische karakter van de samenleving leidt tot haar ontbinding. In de opkomst van de massamens ziet Ortega y Gasset dit gevaar, omdat deze de plek inneemt die beter bekleed had kunnen worden door een persoon met bijzondere kwaliteiten.

Het is goed terug te keren bij de hoofdvraag om zo een dieper inzicht te krijgen in wie de massamens is en hoe we deze kunnen herkennen. Ortega y Gasset schrijft:

We kunnen aan één persoon al zien of hij tot de massa behoort. Deel van de massa is iedereen die zichzelf geen enkele specifieke goede of slechte waarde toekent, maar het gevoel heeft dat hij is 'als ieder ander' en zich daar ook niet druk om maakt. Integendeel. Hij vindt het prima om aan de anderen gelijk te zijn. Stel, een bescheiden man wil zichzelf op bepaalde gronden beoordelen. Hij vraagt zich af of hij ergens talent voor heeft, of hij op een bepaald gebied uitblinkt. Maar hij komt erachter dat hij over geen enkel speciaal talent beschikt. Deze man voelt zich middelmatig en gewoon, weinig getalenteerd, maar daarom nog niet een deel van de massa.¹⁰⁷

Het eerste deel van deze passage schetst een beeld van de persoon die middelmatig is, die eigenlijk nergens in uitblinkt, zoals zovelen en het belangrijkste, hierover maakt hij zich niet druk. Middelmatig zijn is geen probleem. In het tweede deel van deze passage volgt een nuancering. De massamens is niet de middelmatige mens *sec*, maar de middelmatige mens die niet kan reflecteren op zijn eigen middelmatigheid. Op het moment dat die persoon dat wel zou doen, dan houdt hij op deel van de massa te zijn. Hij toont zich dan namelijk bescheiden, eerlijk naar zichzelf en om die reden beschaafd. Hij zou pas een massamens zijn, zo stelt Ortega y Gasset in zijn eigen voetnoot bij deze passage, wanneer "hij zou weigeren om zichzelf te vergelijken met en onderwerpen aan hogere standaarden en eisen".¹⁰⁸ De massamens wordt dus niet louter gekenmerkt door een gebrek aan kwaliteit, maar hoe hij zich verhoudt tot zichzelf. Een eenvoudige boer, die niet uitblinkt in zijn agrarische kwaliteiten en ook sociaal niet handig is, hoeft zeker geen deel van de massa te zijn, mits hij dit bescheiden zou toegeven en zich zonder pretenties zou toeleggen op het zijn van een goede boer.

4.3. De onbescheidenheid van de democratische mens

Waar bescheidenheid het zijn van een massamens kan opheffen, is het juist de brutaliteit die de massamens maakt tot wie hij is. Met brutaliteit bedoelt Ortega y Gasset dat de massamens, ondanks een gebrek aan kwaliteit,

ervan overtuigd is dat hij recht heeft op bepaalde leidinggevende posities. Ortega y Gasset noemt dit een "huiveringwekkend angstbeeld",¹⁰⁹ en omschrijft het als volgt:

Men wil dat de gewone man heer en meester is. Maar wees dan ook niet verbaasd als hij zijn eigen weg gaat en handelt zoals het hem goeddunkt, dat hij allerlei vormen van vermaak opeist, zelfverzekerd zijn wil oplegt, iedere vorm van dienstbaarheid weigert, dat hij aan niemand onderdanig is, dat hij voor zichzelf zorgt en zijn eigen plezier najaagt, dat hij zich zorgvuldig met kleren profileert.¹¹⁰

Hier zijn de overeenkomsten met Lasch, Plato en Tocqueville zeer duidelijk. Deze massamens wil zich niet voegen naar gezag (gelijkheid) en gaat het liefst zijn eigen weg (vrijheid). Hij richt zijn aandacht vooral op het materiële leven, in zijn vermaak en het najagen van eigen plezier. Hierover is hij zeer tevreden. In een later hoofdstuk omschrijft Ortega y Gasset deze persoon als een *señorito satisfecho*, die

zichzelf precies [neemt] zoals hij is en voor zichzelf [opkomt], en zijn eigen morele en intellectuele ontwikkeling als voltooid [beschouwt]. Deze zelfingenomenheid brengt hem ertoe om zich af te sluiten van iedere externe autoriteit. Hij weigert te luisteren, hij weigert zijn opvattingen te laten beoordelen en rekening te houden met anderen. Het intieme gevoel van macht vervult hem met het verlangen om te domineren. Daardoor gedraagt hij zich alsof hij alleen op de wereld is; met als gevolg dat hij op alles invloed wil uitoefenen en zijn vulgaire opvattingen ongegeneerd opdringt, zonder respect voor wie of wat dan ook, en zonder reserves of voorbehoud.¹¹¹

Het Spaanse woord *señorito* is pejoratief en komt dicht in de buurt bij wie wij een 'snob' zouden noemen, of een 'manneltje' op een laatdunkende manier. In ieder geval wil deze persoon op een *señor* lijken. maar hij is het in werkelijkheid niet. Hij wil wel gezaghebbend zijn, maar bezit daarvoor niet de relevante kwaliteiten. In deze passage wijst Ortega y Gasset op een interessant psychologisch verschijnsel dat deze *señorito satisfecho* typeert. Omdat hij *satisfecho* is en zijn eigen intellectuele en morele ontwikkeling voltooid acht, sluit hij zich af van de ander: zijn hulp en raad heeft hij niet nodig. Een herhaaldelijke confrontatie met superieure opvattingen, over de wereld, over het leven, zou te pijnlijk zijn. Een dergelijke confrontatie zou namelijk kunnen leiden tot een ontmaskering van zijn eigen onkunde en onwetendheid en dus tot het verlies van macht naar welke hij zo verlangt. Het is deze *señorito* eindelijk gelukt om als *señor* te worden gezien en zo door het leven te gaan met alle *égards* en gemakken van dien. Er is geen enkele reden waarom hij risico's zou toestaan die ervoor kunnen zorgen dat hij deze positie verliest.

Wat Ortega y Gasset hier niet wil zeggen is dat deze *señorito satisfecho* een arrogant persoon is die zwelgt in zijn eigen trots. Hij is namelijk niet zo "uit ijdelheid, maar als iets volkomen vanzelfsprekends, als de normaalste zaak van de wereld".¹¹² Het gaat Ortega y Gasset niet primair om het beschrijven van een leven waarin een misplaatste trots de boventoon voert, maar dat het democratische denken *ipso facto* leidt tot een mens die heeft geleerd "om zich op geen enkele autoriteit te beroepen dan die van hemzelf".¹¹³ Het gaat namelijk in tegen een democratische cultuur om iemand terecht te wijzen en te zeggen dat hij tekortschiet. Wie ben ik namelijk om dit te doen? Waarom mag ik mij boven de ander stellen, waar haal ik dat lef vandaan? Ik moet mij vooral bemoeien met mijn eigen zaken en een ander bemoeit zich wel met de zijne.

4.4. De opmars van de technologie vergroot het probleem

Waar de omstandigheden van het dagelijkse leven de mens lange tijd dwong om dienstbaar te zijn aan elkaar, zorgt de algemene verhoging van het levenspeil ervoor dat deze onderlinge verbondenheid steeds lossier wordt.

Deze tendens maakt de positie van de massamens alleen maar sterker. Omdat de materiële wereld maar groeit, in haar welvaart, in haar technologische vooruitgang, in haar overvloed, is het niet verwonderlijk dat de massamens geen koers weet te houden. In Ortega y Gasset's woorden is hij

meester van alle dingen, maar geen meester over zichzelf. Hij voelt zich verloren in zijn eigen overvloed. Hij heeft meer middelen, meer kennis, meer techniek, dan ooit tevoren, maar de huidige wereld drijft op dezelfde manier voorbij als de meest rampzalige werelden van weleer: stuurloos, stroomafwaarts.^{114,a}

Deze beschrijving staat dichtbij wat de huidige mens niet zelden ervaart bij zijn eigen aanblik van de wereld en zijn leven. De steeds vaker voorkomende en eerder genoemde *quarterlifecrisis* wordt wel gekenmerkt door het verschijnsel dat iemand alles heeft wat hij maar wensen kan, en misschien wel meer dan dat: een goede opleiding, een goed inkomen, een goed sociaal netwerk. Te midden van die overvloed, waarover hij meester is, voelt de persoon zich verloren, omdat hij niet weet hoe hij richting moet geven aan al die dingen en vooral niet aan zijn eigen leven. Ortega y Gasset diept dit verschijnsel verder uit door te observeren:

[d]e wereld waar de nieuwe mens in opgroeit, zet op geen enkele manier aan tot zelfbeperking. Deze wereld lijkt nooit 'nee', 'kan niet' of 'mag niet' tegen hem te zeggen, maar wakkert zijn verlangens juist aan. In theorie kunnen die tot in het oneindige doorgroeien.¹¹⁵

Deze oneindigheid is in de praktijk waarheid geworden onder andere door de komst van het internet, waarmee de nieuwe mens tegenwoordig opgroeit. Internet is de plek van vrijheid bij uitstek, waar inderdaad weinig mechanismen van zelfbeperking zijn: 'hij wakkert zijn verlangens juist aan'. Verlangens om te winkelen, verlangens om het nieuws tien maal per dag te volgen, seksuele verlangens, en zo voorts.^b Als we Ortega y Gasset mogen geloven, groeit dit verlangen met de tijd:

Ondanks signalen dat dit rotsvaste vooruitgangsgeloof hier en daar barsten begint te vertonen, twijfelt nog steeds bijna niemand eraan dat auto's over vijf jaar weer comfortabeler en goedkoper zullen zijn dan nu. Men vertrouwt daarop met hetzelfde vertrouwen als dat de zon morgen weer opkomt. Die gelijkenis is passend. Want geconfronteerd met deze in technische en sociale zin zo perfecte wereld, gelooft de massamens dat die puur natuur is.¹¹⁶

Dit citaat kunnen we toepassen op bijna iedere vorm van technologie in ons leven. Ortega y Gasset lijkt tachtig jaar geleden, in een tijd waarin de groei van de technologie nog langzamer was dan nu, een accurate voorspelling te hebben gedaan. Een belangrijk kenmerk van onze economie is dat de consument ervan uitgaat dat het noodzakelijk is om de zoveel jaar een nieuwe telefoon, televisie of auto te hebben. De economie kan zo functioneren, omdat wij leven met een vanzelfsprekende houding dat deze verlangens ook bevredigd zullen worden. Ortega y Gasset noemt dit ook de "psychologie van het verweerde kind",¹¹⁷ die overeen komt met die van de massamens. Een verweerd kind verwacht namelijk met een natuurlijke vanzelfsprekendheid dat het met

^a De beschrijving van *the behaviorial man* van Daniel Bell (1966), p. 150, komt hierbij dicht in de buurt: "Behaviorial man is a learner, capable of great feats. Far removed from his animal origins on this evolutionary scale, he has created many tools for shaping and even transforming his environment. But in his relations with other men, behaviorial man is a seeker not of truth but of deceptions, about himself as well as others".

^b De hoofdstukken 6-9 gaan specifiek over het overmatige smartphonegebruik van deze 'nieuwe mens', over de hiermee samenhangende verslaving en wat een continue toegang doet met ons denken.

regelmaat wat nieuws krijgt. Grenzen bestaan niet voor een verwend kind, waarin het zich een gelijke toont met de massamens:

'Iemand verwennen' betekent dat je geen grenzen stelt aan zijn wensen, hem de indruk geeft dat hij alles mag en dat hij geen verplichtingen heeft. Een kind dat onder zo'n regime opgroeit doet geen ervaring op met grenzen. Omdat zijn omgeving hem nooit onder druk zet, omdat hij in zijn doen en laten niet aanbotst tegen andere wezens, krijgt hij het idee dat de wereld om hem draait en dat hij geen rekening hoeft te houden met anderen - en al helemaal niet met iemand die boven hem staat.¹¹⁸

Dit waren de kenmerken van de massamens zoals eerder beschreven. De massamens is vooral zo geworden door de omstandigheden en door de heersende cultuur. Net zoals een verwend kind amper verweten kan worden dat hij leeft als een verwende, kan een massamens amper verweten worden dat hij zich gedraagt als een massamens. Ortega y Gasset laat zien dat de groei van het algemene levenspeil een belangrijke oorzaak is en dat deze amper te stoppen is. Problematisch wordt het wanneer de massamens, of het verwende kind, meent dat hij op de voorgrond dient te staan om zo zonder kwaliteiten, zonder vaste richting een samenleving te leiden. Als dat gebeurt, dan graaft de samenleving haar eigen graf.

4.5. Conclusie

Voor Ortega y Gasset is de massamens de middelmatige mens. Hij is democratisch in zijn oppervlakkigheid maar vooral in zijn onbescheidenheid. Hij is onbescheiden, omdat hij wel leiding wenst te geven, maar niet inziet dat hij de relevante kwaliteiten daarvoor ontbeert.

Zijn overschatting wordt hem echter niet gauw fataal, omdat de democratische cultuur juist gelijke kansen biedt ook aan deze massamens. Waar Plato en Tocqueville nog enigszins voorzichtig het beeld schetsen van het bestaan van de democratische mens, maakt Ortega y Gasset heel concreet wat er gebeurt wanneer deze mens zich opdringt aan de macht. Dit is zijn *señorito satisfecho* die zelfingenomen op zoek is naar *égards*, zich daar iedere dag voor inspant, maar ten diepste onwetend en onkundig is. De consequenties zijn namelijk ronduit problematisch: mensen die zichzelf niet kunnen leiden, krijgen wel de verantwoordelijkheid om anderen te leiden. Dit is het drama van de democratische mens en de democratische samenleving.

In het volgende hoofdstuk zetten we een stap naar onze eigen eeuw. In de bespreking van Richard Sennetts *The Corrosion of Character* zal blijken dat Ortega y Gasset in veel opzichten gelijk heeft gekregen, maar dat een belangrijke nuancering op zijn plaats is. Volgens Sennett leven we niet in een tijdperk van de massamens, maar van de flexibele mens, die op veel vlakken in lijn staat met wat de auteurs uit de eerste vier hoofdstukken hebben gezegd.